

RADOSŁAW MICHNA

ORCID: 0000-0002-7956-0101

Organizacja szkolnictwa polskiego w Bydgoszczy po 1918 roku

Wydarzeniami zwrotnymi i przełomowymi w historii Bydgoszczy były zakończenie I wojny światowej oraz odzyskanie przez Polskę niepodległości 11 listopada 1918 roku. Na mocy postanowień podpisanego przez Niemcy traktatu pokojowego z państwami Ententy w Wersalu 28 czerwca 1919 roku rozstrzygnięto o przyznaniu Polsce Bydgoszczy, której rzeczywisty powrót do Macierzy po niemal półtorawiekowym okresie zaboru pruskiego nastąpił w styczniu 1920 roku¹. Zanim jednak do tego doszło, w sprawach miejscowej oświaty czyniono przygotowania do przejęcia szkolnictwa od administracji pruskiej i podejmowano odpowiednie działania mające na celu polonizację szkolnictwa. W niniejszym opracowaniu przedstawiono organizację polskiej oświaty w Bydgoszczy po 1918 roku, ze szczególnym uwzględnieniem szkół średnich.

16 listopada 1918 roku została utworzona Polska Rada Ludowa na miasto Bydgoszcz i przedmieścia², której prezesem został wybrany dr Jan Biziel³. Liczyła 38 osób i reprezentowała interesy polskiego społeczeństwa wobec władz zaborczych. Jednym z obszarów jej działalności, realizowanym w łączności i przy współpracy z Komisariatem Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu, była praca na rzecz organizacji polskiego szkolnictwa w Bydgoszczy. Komisji Szkolnej Rady Ludowej przewodniczył ks. Jan Filipiak⁴. Jego współpracownikami byli emery-

¹ J. Kutta, *Powrót Bydgoszczy do Macierzy 1920*, Bydgoszcz 1993, s. 5–9.

² M.K. Jeleniewski, *Rada Ludowa na miasto Bydgoszcz i Przedmieścia 1918–1920*, „Kronika Bydgoska”, T. XVII: 1991, s. 207–218.

³ J. Kutta, *Biziel Jan*, w: *Bydgoski słownik biograficzny* [dalej: BSB], t. 2, red. J. Kutta, Bydgoszcz 1995, s. 35–37.

⁴ J. Kutta, *Filipiak Jan*, w: BSB, t. 1, Bydgoszcz 1994, s. 46–47; idem, *Ks. Jan Filipiak. Organizator polskiego szkolnictwa w Bydgoszczy*, w: *Bydgoska oświata 1920–1995*, red. A. Bogucki, Bydgoszcz 1996, s. 6–7.

towani nauczyciele: Józef Jeziernski, Józef Kosmalski, Emil Jungbluth, Franciszek Szałajda, Paweł Rubenau, Narcyz Weiman, Kazimierz Beyer, Józef Kałas, Aleksander Modlibowski, Stanisław Effert, Jan Rogalski i Józef Mencil⁵. Zaangażowanie i działania ks. Filipiaka doprowadziły do sukcesywnego zorganizowania polskiej oświaty w Bydgoszczy.

Należy również podkreślić bardzo ważną rolę bydgoskich Polek, które w trudnym okresie zaboru pruskiego zaangażowane były w prowadzenie tajnego nauczania wśród młodzieży szkolnej. Poprzez potajemne zajęcia języka polskiego, literatury i historii, które były organizowane do odzyskania przez Bydgoszcz w 1920 roku niepodległości, przyczyniły się do podtrzymywania tożsamości narodowej, pielęgnowania polskiej kultury i tradycji. Wśród strażniczek ojczyściej kultury były m.in.: nauczycielka Maciejewska, Melania Gońska, Maria i Eugenia Czarlińskie, Wanda Rolbieska, Halina i Maria Kurzyńskie, Stefania Tuchołkowa, Maria Biziel i jej córki – Maria i Pelagia Bizielówny, Halina Warmińska, Zofia Pękałowa, Wincentyna Teskowa, Waleria Zawitajowa, Anna Hoppe, Zofia Pawłowska, J. Klepaczewska, Florentyna Grabowska i Leokadia Weynerowska⁶.

27 listopada 1918 roku poseł Wojciech Trąmpczyński w imieniu Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu przedłożył pruskiemu ministrowi oświaty postulaty polskiego społeczeństwa w kwestiach szkolnych. Polski Sejm Dzielnicowy obradujący w Poznaniu w dniach 3–5 grudnia 1918 roku zaaprobował rezolucje w sprawach szkolnych. Stanowiły one podstawę polityki oświatowej Wydziału Szkolnego Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej. Rząd pruski nie spieszył się z ustępstwami odnośnie do polskich postulatów⁷.

W sprawach szkolnictwa polscy mieszkańcy Bydgoszczy domagali się nauki w języku polskim (zebrano w tej sprawie ponad 7 tys. podpisów)⁸. Na wniosek Rady Ludowej z dnia 29 listopada 1918 roku

⁵ *Polska Bydgoszcz 1920–1930. Dziesięć lat pracy twórczej*, oprac. S. Nowakowski, K. Fiedler, T. Rzepecki, M. Szpręga, A. Piechocki, Bydgoszcz 1930, s. 26; A. Modlibowski, *Pruski nauczyciel*, w: *Opowieści bydgoskie*, t. 1: *Okres zaboru pruskiego*, oprac. W. Drygałowa, Poznań 1970, s. 122–123.

⁶ E. Czarlińska, *Tajne nauczanie*, w: *Opowieści bydgoskie*, t. 1, s. 34–43; A. Wysocka, *Bydgoszczanki wychodzą z domów na ulice, którym patronują królowie. Przyczynek do badań nad stowarzyszeniami kobiecymi w mieście od II połowy XIX w. do wybuchu I wojny światowej*, „Kronika Bydgoska”, T. XXXX: 2019, s. 75–76.

⁷ M. Jabczyński, *Dziesięć lat szkoły polskiej w poznańskim okręgu szkolnym*, Poznań 1929, s. 39–42.

⁸ J. Rulka, *Kształcenie nauczycieli w latach 1920–1970*, w: *Bydgoszcz w latach 1920–1970. Materiały z sesji popularnonaukowej*, Bydgoszcz 1972, s. 223.

Deputacja Szkolna w Bydgoszczy na posiedzeniu w styczniu 1919 roku podjęła decyzję o wprowadzeniu do programu szkół elementarnych, miejskich szkół średnich i wyższych nauki religii w języku polskim oraz zajęć pisania i czytania języka polskiego w wymiarze czterech godzin tygodniowo⁹. Z powodu bardzo małej liczby nauczycieli posługujących się językiem polskim zajęcia te prowadzili także polscy absolwenci bydgoskiego Królewskiego Gimnazjum¹⁰.

25 stycznia 1919 roku prezes Prowincji Poznańskiej Wojciech Trąpczyński w porozumieniu z Komisariatem Naczelnej Rady Ludowej wydał rozporządzenie, które zniosło rozporządzenie władz pruskich z dnia 27 października 1873 roku oraz późniejsze zarządzenia, które ograniczyły lub usunęły język polski ze szkół. Rozporządzenie ze stycznia 1919 roku stało się kluczowe dla procesu organizacji polskiego szkolnictwa w Poznańskim. Wprowadzało m.in. wykładowy język polski w szkołach, obowiązek uczęszczania do szkół z ukończeniem siedmiu lat oraz edukację w siedmioletnich szkołach podstawowych. Mówiło też o prawie do nauki we własnym języku dla mniejszości niemieckiej zamieszkującej w Wielkopolsce¹¹. 7 lutego 1919 roku wydano natomiast Dekret Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego o obowiązku szkolnym w wieku 7–14 lat, a także dekret o kształceniu nauczycieli szkół powszechnych w państwie polskim.

W celu zapewnienia przyszłym polskim szkołom w Bydgoszczy odpowiedniej kadry pedagogicznej Komisja Szkolna zorganizowała kursy szkoleniowe dla nauczycieli. W 1919 roku utworzono trzy półroczne kursy nauczycielskie, które przygotowały 120 osób na stanowiska nauczycieli pomocniczych w szkołach powszechnych¹². W prowadzeniu zajęć z języka polskiego pomagało wiele kobiet, m.in. Rubenauowa, Polcynówna, Hoppówna, siostry Bizielówny, Rolbieska,

⁹ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy [dalej: APB], Akta miasta Bydgoszczy [dalej: AmB], sygn. 1313, Einführung des polnischen Unterrichts in den städtischen Schulen 1918–1920, k. 1–26, 54–59, 94; P. Chmielecki, *Szkolnictwo polskie w okresie zaboru*, „Kalendarz Bydgoski”, 1972, s. 144–147; M.K. Jeleniewski, *Rada Ludowa*, s. 209–210; J. Wojciak, *Główne problemy polskiego szkolnictwa podstawowego w Bydgoszczy w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, w: *Bydgoska oświata 1920–1995*, s. 32–37.

¹⁰ APB, AmB, sygn. 1313, k. 108, 112, 125–139.

¹¹ M. Jabczyński, op. cit., s. 46–47.

¹² J. Rulka, op. cit., s. 222–223; A. Perlińska, *Z dziejów Szkoły Powszechnej w Bydgoszczy przy ul. Dworcowej 82 (1830–1939)*, w: *Bydgoska oświata 1920–1995*, s. 14.

Kuźajowa i inne¹³. Nauczycieli sprowadzano również z innych dzielnic Polski, m.in. z Małopolski. Tylko wiosną 1919 roku przybyło 150 nauczycieli gimnazjalnych z Małopolski, których skierowano do poszczególnych gimnazjów w Poznańskim. W mieście nad Brdą z inicjatywy Rady Ludowej na miasto Bydgoszcz i przedmieścia utworzono Towarzystwo Przyjaciół Młodzieży w Bydgoszczy, którym kierował ks. Leon Płotka. Zadaniem tej organizacji było podniesienie poziomu i wiedzy kandydatów do bydgoskich szkół. Organizowano czteromiesięczne kursy w zakresie nauki języka polskiego, historii i geografii. Pierwszy kurs uruchomiono w grudniu 1919 roku, w którym uczestniczyło 400 chłopców, a zgłoszenia na drugi kurs przeznaczony dla dziewcząt przyjmowano w lutym 1920 roku¹⁴. W 1919 roku Antoni Weynerowski wraz z żoną wsparli Radę Ludową kwotą 100 tys. marek na rzecz organizowanego w Bydgoszczy polskiego szkolnictwa¹⁵.

12 lipca 1919 roku na zebraniu w Domu Polskim w Bydgoszczy utworzono Stowarzyszenie Nauczycieli i Nauczycielek Polskich dla Bydgoszczy i Okolicy. Funkcję prezesa sprawował Paweł Rubenau z Bydgoszczy, jego zastępcą był Marian Klóskowski z Osielska, sekretarzem został Aleksander Modlibowski z Bydgoszczy, jego zastępcą był Jan Bross z Fordonu, a skarbnikiem został Antoni Mencil z Bydgoszczy. Członkiem honorowym mianowano ks. Jana Filipiaka w uznaniu wszelkich zasług, które położył na rzecz organizacji polskiego szkolnictwa w Bydgoszczy. Organem prasowym Stowarzyszenia był „Dziennik Bydgoski”¹⁶.

Licznie zamieszkała w mieście nad Brdą ludność niemiecka zdecydowanie protestowała przeciwko wersalskim postanowieniom traktatowym oraz występowała przeciw wszelkim formom aktywności i inicjatywom polskich działaczy narodowych¹⁷. W latach 1918–1919 nastroje w bydgoskim społeczeństwie wśród Polaków i Niemców były pełne napięcia i zróżnicowanych emocji wobec mających wtedy

¹³ A. Modlibowski, op. cit., s. 123.

¹⁴ M.K. Jeleniewski, *Życie społeczno-polityczne XX-lecia międzywojennego w świetle polskiej prasy w Bydgoszczy*, Bydgoszcz 2012, s. 216.

¹⁵ S. Błażejowski, *Weynerowski Antoni Karol Henryk*, w: BSB, t. 7, Bydgoszcz 2006, s. 118.

¹⁶ „Dziennik Bydgoski”, 1919, nr 160 z 15 lipca; R. Cierzniewska, *Walka o oświatę polską w Bydgoszczy i regionie w dobie Powstania Wielkopolskiego*, „Kronika Bydgoska”, T. XVI: 1995, s. 104.

¹⁷ M. Romaniuk, *Niemcy bydgoscy wobec powrotu miasta do Polski w 1920 r.*, „Kronika Bydgoska”, T. X: 1990, s. 101–113; Z. Biegański, *Echa powstania wielkopolskiego 1918–1919 r. we wspomnieniach bydgoskiego radnego Józefa Milcherta*, „Kronika Bydgoska”, T. XIX: 1998, s. 371–373.

miejsce wydarzeń¹⁸. Nasilona propaganda antypolska powodowała wśród Niemców zajęcie postaw nacjonalistycznych i szowinistycznych. W styczniu 1919 roku rozdawano w Bydgoszczy ulotki, które namawiały do walki z Polakami, napadano na polskich działaczy (pobito na dworcu ks. Jana Filipiaka i aptekarza Władysława Kużaja), niszczone polskie witryny sklepowe, konfiskowano druki z redakcji „Dziennika Bydgoskiego”, na ulicach zdzierano Polakom z ubrań odznaki i emblematy narodowe. Brutalną i terrorystyczną działalność prowadzili żołnierze miejscowego *Grenzschatz*, którzy napadali i atakowali polskich mieszkańców, a w sierpniu 1919 roku zdemolowali wnętrze Domu Polskiego. Niemcy organizowali liczne manifestacje, w których brali też udział uczniowie Królewskiego Gimnazjum (*Königliches Friedrichs-Gymnasium*)¹⁹. Przed powrotem Bydgoszczy do Polski część mienia szkolnego została zdemontowana i wywieziona przez Niemców. Dyrektor Oskar Liman pod pretekstem renowacji wysłał do Berlina sześć obrazów z gimnazjalnej auli, których już nie zwrócono²⁰. Wywieziono również znaczną ilość wyposażenia z innych placówek oświatowych, m.in. ze Szkoły Podchorążych, Szkoły Ludowej przy pl. Kościeleckich, Państwowej Szkoły Przemysłu Artystycznego oraz Państwowego Instytutu Rolniczego²¹.

28 lipca 1919 roku utworzono w Bydgoszczy Podkomisariat Naczelnej Rady Ludowej na obwód nadnotecki²². Stanowisko podkomisarza pełnił adwokat Melchior Wierzbicki²³. Podkomisariat Naczelnej Rady Ludowej koordynował szereg działań zmierzających do przejęcia przez

¹⁸ A.S. Kotowski, *W oczekiwaniu na niepodległość. Bydgoszcz w latach 1918–1919*, w: *Ku Wolności. Bydgoszcz 1914–1920, katalog wystawy*, red. M.F. Woźniak, oprac. A. Nadolska, Bydgoszcz 2020, s. 23–30.

¹⁹ *Festschrift zum 110. Stiftungsfest des Königl. Friedrich-Wilhelm Gymnasiums zu Bromberg 1817–1927* [dalej: *Festschrift des Gymnasiums*, 1927], hrsg. von W. Brunck, H. Sudheimer, Berlin 1927, s. 32; M. Wojciechowski, *W okresie pierwszej wojny światowej i powstania wielkopolskiego*, w: *Historia Bydgoszczy* [dalej: HB], t. 1: *do roku 1920*, red. M. Biskup, Warszawa – Poznań 1991, s. 622–632; P. Rybarczyk, *Z dziejów bydgoskiej szkoły realnej (Die Realschule zu Bromberg) w latach 1851–1920*, w: *Bydgoszcz miasto wielu kultur i narodowości*, red. K. Grysińska, W. Jastrzębski, A.S. Kotowski, Bydgoszcz 2009, s. 118–119; M. Romaniuk, *Bydgoskie gimnazjum w latach 1817–1919*, w: *Z dziejów I Liceum Ogólnokształcącego. IV wieku kształcenia w Bydgoszczy*, red. M. Pawlak, Bydgoszcz 2007, s. 52; zob. też: APB, AmB, sygn. 1348, Sicherheitsdienst 1919.

²⁰ M. Romaniuk, *Bydgoskie gimnazjum*, s. 65–68.

²¹ Idem, *Niemcy bydgoscy*, s. 105–106; M.K. Jeleniewski, *Rada Ludowa*, s. 213; K. Drodzowski, *Zrzucić kajdany! Powrót Bydgoszczy do Macierzy w 1920 r.*, Warszawa 2019, s. 178–179.

²² M. Wojciechowski, *Podkomisariat Naczelnej Rady Ludowej na obwód nadnotecki w Bydgoszczy (1919–1920)*, „Prace Komisji Historii”, T. 6: 1969, s. 119–141.

²³ J. Kutta, *Wierzbicki Melchior Józef*, w: BSB, t. 1, s. 114–116.

polskie władze kontroli administracyjnej w mieście. Wydział Szkolny Podkomisariatu wspólnie z Radą Ludową pracował nad polonizacją oświaty w Bydgoszczy²⁴. Kursy szkoleniowe dla nauczycieli zorganizował ks. Jan Filipiak, którego wspierali m.in. Paweł Rubenau, późniejszy inspektor szkolny, oraz przydzielony do bydgoskiego Podkomisariatu Naczelnej Rady Ludowej radca Edmund Kukucki z poznańskiego kuratorium²⁵.

Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej 1 sierpnia 1919 roku wydał ustawę o tymczasowej organizacji zarządu byłej Dzielnicy Pruskiej, co zintensyfikowało proces polonizacji szkolnictwa w Poznaniu, a także w Bydgoszczy. Utworzono Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej, którego zadaniem było przejęcie władzy i urzędów od Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu oraz stopniowe doprowadzenie do połączenia byłej dzielnicy pruskiej z resztą Polski. Ministerstwo rozpoczęło działalność jesienią 1919 roku. W jego skład wchodził Departament Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, pełniąc funkcję naczelnej władzy szkolnej. Kierownikiem Departamentu został ks. kan. Stanisław Łukomski. Departament podporządkowany był podsekretarzowi stanu Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej – dr. Bernardowi Chrzanowskiemu, który 24 stycznia 1921 roku został pierwszym kuratorem Poznańskiego Okręgu Szkolnego. Departament Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego zajmował się organizacją polskiego szkolnictwa średniego. Pracowała nad tym Komisja Gimnazjalna pod przewodnictwem prof. Józefa Łęgowskiego. Skrócono czas trwania nauki w gimnazjach z dziewięciu do ośmiu lat. Klasom nadano nową polską nomenklaturę (tj. klasy I–VIII)²⁶.

W kwietniu 1919 roku ogólna liczba uczniów Królewskiego Gimnazjum²⁷ (otwarte w 1817 roku) wynosiła 713 osób (w tym 121 Polaków – 16,9 proc.). W październiku 1919 roku liczba uczniów spadła do 542 osób (liczba polskich uczniów wzrosła do 133 osób). Jedną z przyczyn było celowe przejście wielu niemieckich uczniów

²⁴ M. Wojciechowski, *Podkomisariat*, s. 631–635.

²⁵ *Polska Bydgoszcz 1920–1930*, s. 26.

²⁶ M. Jabczyński, op. cit., s. 82–83; J. Kutta, *W drugiej Rzeczypospolitej*, w: *Z dziejów I Liceum Ogólnokształcącego. IV wieki kształcenia w Bydgoszczy*, s. 78.

²⁷ Więcej na temat historii Królewskiego Gimnazjum w Bydgoszczy zob.: R. Michna, *Pruskie szkolnictwo średnie w Bydgoszczy w latach 1815–1920*, Bydgoszcz 2020, s. 136–259.

do Królewskiego Gimnazjum Realnego i Miejskiej Wyższej Szkoły Realnej, aby wykazać przed polskimi władzami na wskroś niemiecki status obydwu szkół średnich. Dyrektor Królewskiego Gimnazjum Oskar Liman pełnił swe obowiązki do 1 września 1919 roku, a następnie opuścił Bydgoszcz i wyjechał do Niemiec. Tymczasową funkcję kierownika szkoły sprawował prof. Max Schmerl, który po krótkim czasie przeniósł się do Merseburga²⁸.

Z dniem 1 października 1919 roku zarząd nad wyższymi zakładami nauczania dla młodzieży męskiej i żeńskiej na niezajętych jeszcze przez polską administrację obszarach Prowincji Poznańskiej został przekazany Prowincjonalnemu Kolegium Szkolnemu w Berlinie. Wraz z Królewskim Gimnazjum w Bydgoszczy pod jego zwierzchnictwem znalazły się także miejscowe Królewskie Gimnazjum Realne, Miejska Wyższa Szkoła Realna im. Paula von Hindenburga, Miejskie Liceum i Wyższe Liceum, a także Liceum Margarethe Dreger²⁹.

19 stycznia 1920 roku w bydgoskim Magistracie miał miejsce historyczny akt przejścia władzy przez polską administrację. Niemiecki burmistrz Hugo Wolff przekazał symbolicznie klucz do miasta komisarycznemu prezydentowi Bydgoszczy Janowi Maciaszkowi³⁰. W kolejnym dniu, 20 stycznia 1920 roku, wkroczyły do Bydgoszczy pierwsze oddziały wojsk polskich, które zostały przywitane uroczyście i z wielkim entuzjazmem na Starym Rynku przez polskich mieszkańców. 22 stycznia 1920 roku przybył do Bydgoszczy naczelnny dowódca Wojsk Wielkopolskich gen. Józef Dowbor-Muśnicki. Zorganizowano wielką defiladę wojskową. Tego samego dnia ks. Antoni Tyrakowski, dziekan bydgoski, odprawił mszę św. polową przed kościołem pw. św. Ignacego Loyoli na Starym Rynku. Następnie wygłoszono przemówienia. Ksiądz Zabłocki, kapelan dywizji, wezwał wiernych do złożenia hołdu Bogu i dziękczynienia za dar wolności. Dr Jan Biziel w imieniu Rady Ludowej przywitał gen. Józefa Dowbor-Muśnickiego. Generał ogłosił oficjalne przyłączenie Bydgoszczy do Polski. Zgromadzeni na Starym Rynku odśpiewali pieśń *Boże coś Polskę*. Przemówienie wygłosił również podsekretarz stanu w Ministerstwie byłej Dzielnicy Pruskiej w Poznaniu Leon Janta-

²⁸ *Festschrift des Gymnasiums*, 1927, s. 33.

²⁹ APB, AmB, sygn. 1210, Schulwesen-Generalia 1904–1920, k. 148.

³⁰ J. Kutta, *Maciaszek Jan*, w: BSB, t. 2, Bydgoszcz 1995, s. 94–96.

-Połczyński, który potwierdził oficjalne przyłączenie Bydgoszczy do Polski i do województwa poznańskiego³¹.

Władze miejskie przystąpiły do organizacji i polonizacji szkolnictwa, administracji, urzędów oraz instytucji kulturalnych. Postępował też rozwój szkolnictwa prywatnego. W Bydgoszczy utworzono Inspektorat Szkolny, powołany przez Komisję do Spraw Wyznaniowych i Szkolnych Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu³². Funkcję pierwszego polskiego inspektora szkolnego sprawował Paweł Rubenau³³.

Od grudnia 1919 roku obowiązki dyrektora w bydgoskim Królewskim Gimnazjum pełnił prof. Gustav Gerlach, który pochodził z Bydgoszczy, studiował filologię klasyczną w Berlinie i we Wrocławiu, a w bydgoskim gimnazjum pracował od 1909 roku³⁴. 29 stycznia 1920 roku prof. Gustav Gerlach przekazał gimnazjum polskiemu kierownictwu, które przejął od niego komisaryczny dyrektor dr Stanisław Stróżewski. Zajęcia w szkole wznowiono 3 lutego 1920 roku. Do września 1920 roku szkoła nosiła nazwę Gimnazjum Humanistycznego, zaś od nowego roku szkolnego 1920/1921 stała się Państwowym Gimnazjum Klasycznym w Bydgoszczy³⁵. **(il. 1)**

Większość niemieckich pedagogów przeniesiono do placówek oświatowych w Niemczech, część z nich przeszła na emeryturę, a pozostali pracowali do końca roku szkolnego 1919/1920 w gimnazjum, po czym w lipcu 1920 roku zostali zwolnieni³⁶. 23 września 1920 roku zostało otwarte Prywatne Gimnazjum Niemieckie (*Das Deutsche Privatgymnasium*). Szkoła, do której przeszło wielu niemieckich

³¹ *Polska Bydgoszcz 1920–1930*; J. Nowakowski, *Pamiętny rok 1920 w Bydgoszczy*, Stockholm 1996; S. Błażejowski, M. Romaniuk, „Polska Bydgoszcz...” w *dokumentach archiwalnych 1918–1920*, Bydgoszcz 2019; K. Drozdowski, op. cit., s. 89–149; K. Błażejowski, *Sto lat temu Bydgoszcz wróciła do Polski, a Polska do Bydgoszczy*, „Kalendarz Bydgoski”, 2020, s. 83–93.

³² J. Wojciak, *Oświata, nauka, kultura. Bydgoskie szkolnictwo polskie w latach 1920–1939*, w: HB, t. 2, cz. 1: (1920–1939), red. M. Biskup, Bydgoszcz 1999, s. 651–653.

³³ M. Romaniuk, *Paweł Rubenau – pierwszy polski inspektor szkolny w Bydgoszczy*, w: *Bydgoska oświata 1920–1995*, s. 8–10.

³⁴ *Königliches Gymnasium zu Bromberg. Bericht über das Schuljahr 1909–1910*, Bromberg 1910, s. 16; *Festschrift des Gymnasiums*, 1927, s. 33.

³⁵ *Festschrift des Gymnasiums*, 1927, s. 33; *Sprawozdanie dyrekcji Państwowego Gimnazjum Klasycznego w Bydgoszczy za lata szkolne 1920–1929*, Bydgoszcz 1929, s. 6; P. Rybarczyk, op. cit., s. 119; J. Kutta, *W drugiej Rzeczypospolitej*, s. 79–80. Obecnie w budynku szkolnym przy pl. Wolności 9 mieści się I Liceum Ogólnokształcące im. Cypriana Kamila Norwida, które za sprawą prac remontowo-konserwatorskich imponuje swym wyglądem oraz kunsztownymi formami i detalami architektonicznymi. Zob. A. Olszewska-Piech, *Problematyka konserwacji architektury wnętrz na przykładzie I LO w Bydgoszczy*, „Materiały do Dziejów Kultury i Sztuki Bydgoszczy i Regionu”, 2010, z. 15, s. 33–38.

³⁶ *Festschrift des Gymnasiums*, 1927, s. 34.

Il. 1. Państwowe Gimnazjum Klasyczne w Bydgoszczy, widokówka z okresu dwudziestolecia międzywojennego; zbiory autora.

uczniów i gdzie zatrudniono część byłych nauczycieli gimnazjum klasycznego, rozpoczęła swą działalność dla 379 uczniów. Mieściła się w budynku wcześniejszego Liceum dla Dziewcząt przy Gammstraße 8 (obecnie ul. dr. Emila Warmińskiego)³⁷.

W roku szkolnym 1920/1921 wprowadzono „Tymczasowy plan nauki dla męskich ośmioklasowych szkół średnich ogólnokształcących w byłej dzielnicy pruskiej”, przygotowywany już od 1919 roku przez Komisję Programowo-Podręcznikową. Plan ten obowiązywał

³⁷ *Das Privatgymnasium Bromberg*, w: *Festschrift des Gymnasiums*, 1927, s. 36–37; *Sprawozdanie dyirekcji Państwowego Gimnazjum Klasycznego w Bydgoszczy za lata szkolne 1920–1929*, Bydgoszcz 1929, s. 6–9; *Prywatne Gimnazjum koedukacyjne z niemieckim językiem nauczania w Bydgoszczy. Deutsches Privatgymnasium fuer Knaben und Maedchen Bydgoszcz, Arbeitsbericht 1935*, Bydgoszcz 1935, s. 3–64; G. Meinhardt, *Deutsche Anstalten in Bromberg und Umgebung 1920 bis 1939. Das deutsche Privatgymnasium*, w: *Aus Brombergs Vergangenheit*, Wilhelmshaven 1973, s. 334–336; G. Ohlhoff, *Das Deutsche Privatgymnasium in Bromberg. Zum 75. Jahrestag seiner Gründung am 25. August 1920. Teil I: 1920–1930*, „Bromberg”, Nr. 108, 1995, s. 2–4; K. Eckert, *Das Deutsche Privatgymnasium Albrecht-Dürer-Schule in Bromberg. Teil II: 1930–1945*, „Bromberg”, Nr. 109, 1995, s. 8–12; S. Turowski, *Z dziejów niemieckiego Gimnazjum i Liceum im. Alberta Dürera w latach 1920–1939 w Bydgoszczy*, w: *Bydgoska oświata 1920–1995*, s. 81–93; A. Cohn, op. cit., s. 96; J. Wojciak, *Oświata, nauka, kultura*, s. 651–655; S. Turowski, J. Zawadzki, *Niemieckie szkolnictwo średnie w Bydgoszczy (1920–1939)*, „Kronika Bydgoska”, T. XII: 1991 s. 101–121.

z niewielkimi zmianami w gimnazjach klasycznych do reformy szkolnictwa w 1932 roku, opracowanej przez ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego Janusza Jędrzejewicza. W styczniu 1921 roku sprawy szkolne i oświatowe byłej dzielnicy pruskiej przekazano ministrowi wyznań religijnych i oświecenia publicznego w Warszawie. Szkolnictwo w Poznańskim, łącznie z Bydgoszczą i Pomorzem, zostało formalnie połączone z resztą kraju. Utworzono dwa okręgi szkolne: okręg poznański dla województwa poznańskiego z siedzibą kuratora w Poznaniu i okręg pomorski z siedzibą kuratora w Toruniu. Od tej pory ustawy zasadnicze i rozporządzenia w sprawach szkolnictwa w Polsce obowiązywały też w województwie poznańskim (Bydgoszcz należała do województwa poznańskiego do kwietnia 1938 roku) i w województwie pomorskim, w granicach którego Bydgoszcz znajdowała się od kwietnia 1938 roku³⁸.

W Królewskim Gimnazjum Realnym, w drugiej męskiej placówce średniej wyższego stopnia (utworzona w 1851 roku jako Miejska Szkoła Realna, od 1882 roku działała jako Miejskie Gimnazjum Realne, a od 1890 roku po upaństwowieniu jako Królewskie Gimnazjum Realne) na początku września 1919 roku było łącznie 479 uczniów (422 Niemców i 57 Polaków). Dyrektor Hermann Thieme 1 października 1919 roku przeszedł na emeryturę. Ostatnim dyrektorem wybranym przez władze pruskie został Karl Jahn, który z bydgoskim Gimnazjum Realnym związany był od 1906 roku³⁹. Po powrocie Bydgoszczy do Polski rozpoczął się proces reorganizacji Gimnazjum Realnego. 4 lutego 1920 roku odbyła się konferencja wszystkich dyrektorów szkół średnich w Bydgoszczy, której przewodniczyli radcy: dr Węckowski i dr Mieczysław Jabczyński. Podano do wiadomości, że Gimnazjum Realne liczyło wówczas 437 uczniów. Do szkoły uczęszczało ogółem 379 uczniów narodowości niemieckiej, z których część była pochodzenia żydowskiego. Polacy tworzyli łącznie grupę 58 uczniów. W dniach 20–25 marca 1920 roku polskie władze zwolniły z pracy dyrektora Karla Jahna oraz kilku innych profesorów. Natomiast 24 marca 1920 roku Józef Mazurkiewicz⁴⁰, komisaryczny dyrektor i doradca przy bydgoskiej Wyższej Szkole Realnej,

³⁸ M. Jabczyński, op. cit., s. 96–97; J. Kutta, *W drugiej Rzeczypospolitej*, s. 78–81.

³⁹ *Jahresbericht des Realgymnasiums zu Bromberg*, 1908/09, s. 33–34; *Pierwsze sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum Humanistycznego w Bydgoszczy za lata od 1920 do 1927 ze szczególnym uwzględnieniem roku szkolnego 1926/7*, Bydgoszcz 1927, s. 4.

⁴⁰ M. Romaniuk, *Mazurkiewicz Franciszek Józef*, w: BSB, t. 4, Bydgoszcz 1997, s. 75–77.

został mianowany komisarzem rządowym do przejęcia miejscowego Gimnazjum Realnego. Przejęcie szkoły nastąpiło w dniach 26 marca – 1 kwietnia 1920 roku⁴¹.

Do lipca 1920 roku uczniowie niemieccy stanowili w szkole w dalszym ciągu znacznie większą grupę liczebną niż Polacy. Było to m.in. spowodowane przeniesieniem wszystkich polskich uczniów z klas II–IV do gimnazjum przy pl. Wolności, celem zwiększenia liczby uczniów polskiej narodowości w tej szkole⁴². W następstwie tego liczba polskich uczniów w Gimnazjum Realnym wynosiła tylko 20 osób, które uczęszczały do klas V–VIII. 15 kwietnia 1920 roku zostało przyjętych do szóstej klasy 14 polskich uczniów. Jedynie w tej klasie językiem wykładowym był język polski, a w pozostałych klasach nadal język niemiecki. Religia, język polski i historia dla polskich uczniów z wszystkich klas były jednak wykładane w języku ojczystym. Do połowy maja (stan z dnia 18 maja 1920 roku) zwiększyła się liczba uczniów niemieckich z 379 do 495, którzy licznie przeszli do Gimnazjum Realnego z innych reorganizowanych przez polską administrację szkół w mieście. Polscy uczniowie stanowili natomiast grupę 53 osób. Gimnazjum Realne składało się wówczas z ośmiu klas realnych i ośmiu klas realnych reformowanych. Z 16 oddziałów klasowych było osiem mieszanych, siedem niemieckich i jeden polski⁴³.

W konsekwencji wyjazdów obywateli niemieckich z Bydgoszczy do Niemiec zmniejszyła się liczebność niemieckich uczniów w Gimnazjum Realnym. Na podstawie danych z 26 czerwca 1920 roku w szkole było 439 uczniów niemieckich i 64 uczniów polskich. W okresie przerwy wakacyjnej (lipiec–sierpień 1920 roku) uczniowie niemieccy opuścili Gimnazjum Realne i przenieśli się następnie do Prywatnego Gimnazjum Niemieckiego⁴⁴.

Na mocy dokumentu z dnia 22 sierpnia 1920 roku Komisji dla Spraw Wyznaniowych i Szkolnych, Oddział IIa w Poznaniu oraz rozporządzenia z dnia 24 lipca 1920 roku Departamentu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Ministerstwa byłej Dzielnicy

⁴¹ *Pierwsze sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum Humanistycznego w Bydgoszczy za lata od 1920 do 1927*, s. 3–4; P. Rybarczyk, *Z dziejów bydgoskiej szkoły realnej*, s. 279.

⁴² P. Rybarczyk, *Z dziejów bydgoskiej szkoły realnej*, s. 279; zob. też: *Sprawozdanie dyrekcji Państwowego Gimnazjum Klasycznego w Bydgoszczy za lata szkolne 1920–1929*, s. 7.

⁴³ *Pierwsze sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum Humanistycznego w Bydgoszczy za lata od 1920 do 1927*, s. 4.

⁴⁴ *Ibidem*.

Pruskiej w Poznaniu Królewskie Gimnazjum Realne w Bydgoszczy z dniem 1 września 1920 roku zostało przekształcone w Państwowe Gimnazjum Humanistyczne⁴⁵. Pierwszym dyrektorem szkoły został Józef Mazurkiewicz.

Należy także odnotować, że w budynku szkolnym przy ul. Grodzkiej 18 od września 1920 do czerwca 1921 roku mieściło się Gimnazjum dla Uchodźców z Kresów Wschodnich⁴⁶. Część należących do niego uczniów pobierała naukę w Gimnazjum Klasycznym przy pl. Wolności. Obecnie w budynku przy ul. Grodzkiej 18 mieści się Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Bydgoskiej im. Błogosławionego Biskupa Michała Kozala.

W Miejskiej Wyższej Szkole Realnej (powstałej w 1910 roku z rozbudowy Miejskiej Szkoły Realnej utworzonej w 1903 roku) w kwietniu 1919 roku urząd dyrektora objął dr Otto Schönbeck⁴⁷. Na dzień 1 maja 1919 roku szkoła liczyła 592 uczniów, a w szkole przygotowawczej 160. Na wezwanie niemieckiego rządu wielu uczniów z klas pierwszej i drugiej wstąpiło ponownie do wojska, a część z nich weszła w skład oddziałów *Grenzschutzu*. Po czterech miesiącach, 1 września 1919 roku naukę pobierało w głównym zakładzie 469 uczniów. Wśród nich było 454 Niemców i 15 Polaków. Szkoła przygotowawcza liczyła 149 uczniów, w tym siedmiu polskiej narodowości. Przed przejęciem Bydgoszczy przez polską administrację w styczniu 1920 roku liczba uczniów spadła do 382 osób (362 narodowości niemieckiej i 20 polskiej), a w szkole przygotowawczej było 125 uczniów (114 niemieckich i 11 polskich)⁴⁸. Powrót Bydgoszczy do Macierzy zapoczątkował stopniowy proces reorganizacji szkoły przez polskie władze. Stanowisko polskiego doradcy przy dyrekcji oraz nadzór nad szkołą pełnił dr Józef Mazurkiewicz⁴⁹. W roku szkolnym 1920/1921 utworzono dwa polskie oddziały

⁴⁵ Ibidem, s. 4–5; *Rozporządzenie w sprawie wprowadzenia nowych typów męskich szkół średnich ogólnokształcących*, „Urzędowa Gazeta Szkolna dla Województwa Poznańskiego i Pomorskiego”, 1920, nr 15/16 z 31 sierpnia, s. 144–145.

⁴⁶ J. Malinowski, *Bydgoszcz we wspomnieniach z lat 1920–1921. Przyczynek do dziejów gimnazjum i internatu kresowego*, „Kronika Bydgoska”, T. XIX: 1998, s. 347–362; G. Chmielewska, *Gimnazjum Kresowe w Bydgoszczy*, „Kronika Bydgoska”, T. XXXVII: 2016, s. 121–138.

⁴⁷ M. Romaniuk, *Schönbeck Otto*, w: BSB, t. 6, Bydgoszcz 2000, s. 94–96.

⁴⁸ APB, AmB, sygn. 1437, Verwaltungsbericht über die städtischen Volksschulen 1899–1923, k. 147–156; M. Wojciechowski, *W okresie pierwszej wojny światowej i powstania wielkopolskiego*, w: HB, t. 1, s. 625–628.

⁴⁹ APB, AmB, sygn. 1553, Polnische Beiräte bei den Direktoren der höheren Lehranstalten 1919–1922, k. 15–18.

najniższej klasy, liczące łącznie 74 uczniów. W związku z wyjazdem wielu uczniów niemieckich w 1920 roku do Niemiec ich liczba znacznie zmalała. Po utworzeniu we wrześniu 1920 roku Prywatnego Gimnazjum Niemieckiego uczniowie niemieccy zaczęli tam się przenosić. Systematycznie wzrastała natomiast liczebność polskich uczniów, w związku z czym władze miejskie zdecydowały o otwarciu z kolejnym rokiem szkolnym wszystkich klas z wykładowym językiem polskim. W 1921 roku przekształcono szkołę w Miejskie Gimnazjum Matematyczno-Przyrodnicze, a uchwałą Magistratu z dnia 15 lipca 1921 roku nadano mu imię Mikołaja Reja. Z kolei 15 października 1921 roku nastąpiło uroczyste poświęcenie gmachu i inauguracja działalności polskiej placówki szkolnej. W latach 1921–1923 szkołą kierował dr Zygmunt Cyga-Karpiński, a w 1923 roku zastąpił go dr Stanisław Łabendziński⁵⁰. W tym samym roku gimnazjum przyjęło imię Mikołaja Kopernika, natomiast w 1928 roku zmieniono nazwę na Miejskie Gimnazjum Męskie im. Mikołaja Kopernika⁵¹. Obecnie w budynku przy ul. Mikołaja Kopernika 1 mieści się Collegium Copernicanum Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego: Wydział Mechatroniki oraz Instytut Informatyki. **(il. 2)**

Otwarta w 1860 roku Miejska Szkoła Obywatelska (*Städtische Bürgerschule*), funkcjonująca od 1911 roku jako dziewięciostopniowa Miejska Szkoła Średnia dla Chłopców (*Städtische 9-stufige Knaben-Mittelschule*), należała do męskich szkół średnich niższego szczebla⁵². Na początku roku szkolnego 1919/20, 24 kwietnia 1919 roku było 854 uczniów. Po powrocie Bydgoszczy do Macierzy nastąpiła reorganizacja szkolnictwa wydziałowego. Działająca do tej pory Miejska Szkoła Średnia dla Chłopców została podzielona na szkołę polską i niemiecką. Z uwagi na przeniesienie się uczniów do Niemiec oraz utworzenie polskiej szkoły, liczebność uczniów zaczęła spadać (26 września 1919 roku – 770; 10 listopada 1919 roku – 639; 26 stycznia 1920 roku – 616; 15 lutego 1920

⁵⁰ J. Kutta, *Łabendziński Stanisław*, w: BSB, t. 1, s. 73–74.

⁵¹ *Sprawozdanie z działalności Zarządu miasta Bydgoszczy za lata 1920–26*, s. 32–33; *Sprawozdanie Miejskiego Gimnazjum Męskiego im. Mikołaja Kopernika w Bydgoszczy wydane z okazji 15-lecia istnienia Zakładu*, Bydgoszcz 1936, s. 3–5; J. Wojciak, *Oświata, nauka, kultura*, s. 654; E. Małachowski, *Szkoły w Budynku*, w: *Sto lat budynku. Od szkoły realnej do uniwersytetu*, red. E. Małachowski, Bydgoszcz 2007, s. 26–28.

⁵² B. Derkowska-Kostkowska, *Z dziejów powstania i działalności budynku przy ul. Jagiellońskiej 9 w Bydgoszczy*, w: *Miejsce i ludzie. 30 lat działalności KPCEN w Bydgoszczy 1989–2019*, red. A. Rupińska, Bydgoszcz 2019, s. 32–35; R. Michna, *Miejska Szkoła Obywatelska (Städtische Bürgerschule) w Bydgoszczy (1860–1920)*, „Kronika Bydgoska”, T. XXXX: 2019, s. 145–159.

II. 2. Miejskie Gimnazjum Męskie im. Mikołaja Kopernika (w centrum) i Żeńskie Katolickie Gimnazjum Humanistyczne w Bydgoszczy (po prawej stronie), widokówka z okresu dwudziestolecia międzywojennego; zbiory autora.

roku – 443, a 26 czerwca 1920 roku odnotowano zaledwie 342). 3 lutego 1920 roku otwarto polską Szkołę Wydziałową Męską. Z początku liczyła 133 uczniów, a w kwietniu było ich już 227, podczas gdy w niemieckiej szkole wydziałowej liczba uczniów malała. Pierwszym kierownikiem polskiej szkoły wydziałowej był Stanisław Januszewski. Wkrótce szkołę przeniesiono do dawnego gmachu przy ul. ks. S. Konarskiego 7 (obecnie ul. ks. S. Konarskiego 2). Zreformowane zostały programy nauczania. W budynku szkolnym dokonano szeregu ulepszeń, m.in. utworzono polską bibliotekę dla uczniów oraz nauczycieli, dostosowano i urządzono pracownie pod kątem profilu kształcenia szkoły, a także zorganizowano kino szkolne do celów dydaktycznych. Do końca 1921 roku, na podstawie umowy między Magistratem a Niemieckim Stowarzyszeniem Szkolnym, podpisanej 15 grudnia 1921 roku, zlikwidowano niemieckie szkoły wydziałowe⁵³.

⁵³ APB, AmB, sygn. 1437, k. 146; *Życie i praca Szkoły Wydziałowej Męskiej w Bydgoszczy*, red. M. Porzych, Bydgoszcz 1930, s. 7–9; E. Fryckowski, *Szkoły średnie ogólnokształcące, w: Bydgoszcz w latach 1920–1970. Materiały z sesji popularyzacyjnej*, Bydgoszcz 1972, s. 158.

Szkolnictwo żeńskie średniego stopnia w Bydgoszczy reprezentowane było przez powstałą w 1853 roku Miejską Wyższą Szkołę dla Dziewcząt. W następstwie reformy szkolnictwa żeńskiego z 1908 roku uległa ona reorganizacji. W 1909 roku została formalnie uznana za wyższy zakład nauczania średniego szczebla, a od 1912 roku funkcjonowała jako Miejskie Liceum i Wyższe Liceum w Bydgoszczy⁵⁴. W 1919 roku dyrektorem został Karl Wilhelm Adamek⁵⁵. Po powrocie Bydgoszczy do Polski rozpoczął się proces reorganizacji szkoły. W okresie międzywojennym w budynku szkolnym przy ul. ks. S. Konarskiego 5 mieściły się w poszczególnych latach różne szkoły, m.in. Żeńska Szkoła Wydziałowa, której w 1928 roku nadano imię Marii Konopnickiej, a także Żeńska Szkoła Zawodowa⁵⁶. Obecnie w budynku tym mieści się Zespół Szkół Gastronomiczno-Hotelarskich im. Jarosława Iwaszkiewicza.

Do żeńskich szkół średnich niższego stopnia zaliczała się natomiast utworzona w 1863 roku Miejska Średnia Szkoła dla Dziewcząt. W roku szkolnym 1919/1920 szkoła liczyła 18 klas, 21 nauczycieli, 714 uczennic i pod względem organizacyjnym funkcjonowała jako podwójna szkoła średnia (*Doppel-Mittelschule*). Niektórzy niemieccy nauczyciele szkoły działali w szeregach *Grenzschutzu*. Od Wielkanocy 1919 roku wprowadzono zajęcia religii, czytania i pisania w języku polskim, które prowadziła nauczycielka Eugenia Czarlińska⁵⁷. Po powrocie Bydgoszczy do Macierzy rozpoczęła się reorganizacja szkoły. 1 lutego 1920 roku z grona pedagogicznego odeszło siedmiu nauczycieli, w tym rektor Eduard Schöneich. Zajęcia wznowiono 3 lutego, a szkoła została podzielona na polską i niemiecką Średnią Szkołę dla Dziewcząt. Decyzję o przynależności uczennic do jednego z dwu zakładów nauczania mieli podjąć rodzice i pisemnie zawiadomić o tym szkołę. Wskutek podziału szkoły zmniejszyła się liczba klas – z 18

⁵⁴ R. Michna, *Szkolnictwo żeńskie w Bydgoszczy w okresie zaboru pruskiego*, „Kronika Bydgoska”, T. XXXIX: 2018, s. 62–70.

⁵⁵ M. Romaniuk, *Adamek Karl Wilhelm*, w: BSB, t. 5, Bydgoszcz 1998, s. 17–18.

⁵⁶ B. Lewkow, Z. Lewkow, *Zarys rozwoju szkolnictwa zawodowego*, w: *Bydgoszcz w latach 1920–1970. Materiały z sesji popularnonaukowej*, Bydgoszcz 1972, s. 178; J. Danielewicz, L. Figurska, *Bydgoskie szkolnictwo zawodowe w latach 1920–1939*, „Kronika Bydgoska”, T. VII: 1986, s. 153, 175–176; W. Chrzaniowski, *Proces tworzenia szkolnictwa zawodowego w Bydgoszczy po I wojnie światowej na przykładzie Zespołu Szkół Gastronomicznych*, w: *Bydgoska oświata 1920–1995*, s. 51–57; J. Wojciak, *Oświata, nauka, kultura*, s. 690.

⁵⁷ J. Kutta, *Czarlińska-Schedlin Maria Teresa Eugenia*, w: BSB, t. 1, s. 35–36.

do 11. Pełniącym obowiązki kierownika i rektora w niemieckiej szkole był nauczyciel Emil Stoll. Nowe kolegium nauczycielskie składało się z 13 osób. Kierowniczką polskiej szkoły dla dziewcząt została Wanda Rolbieska. Obydwie szkoły w lutym 1920 roku funkcjonowały razem w dotychczasowym budynku, lecz w oddzielnych pomieszczeniach klasowych. 28 lutego niemiecka Średnia Szkoła dla Dziewcząt musiała opuścić budynek, aby ustąpić miejsca utworzonemu Polskiemu Liceum Żeńskiemu. Zostało ono uruchomione 2 marca 1920 roku i otwarte przez przedstawiciela Kuratorium Szkolnego w Poznaniu ks. Jana Filipiaka. Początkowo składało się z trzech klas wstępnych oraz sześciu licealnych i liczyło 190 uczennic, które pochodziły z bydgoskich wyższych szkół żeńskich (Liceum Miejskie, Liceum Margarethe Dreger, Wyższa Szkoła dla Dziewcząt kierowana przez Elise Witt oraz Wyższa Szkoła na Okolu prowadzona przez J. Onasch). Z kolei niemiecka Średnia Szkoła dla Dziewcząt została połączona z seminaryjną szkołą ćwiczeń dla dziewcząt (*Übungsschule*) i ulokowana w jej budynku na rogu ulic Schulstraße i Wilhelmstraße. Obydwa zakłady liczyły 16 czerwca 1920 roku łącznie 393 uczennice. Ich liczebność stale malała w związku z wyjazdami ludności niemieckiej do Niemiec. Prowadziło to do redukcji klas. W grudniu 1921 roku zlikwidowano niemieckie szkoły wydziałowe⁵⁸.

1 maja 1920 roku przy Polskim Liceum Żeńskim powstało Wyższe Liceum, jednocześnie od roku szkolnego 1920/1921 rozpoczęto stopniowo przekształcać liceum w gimnazjum. W 1921 roku liceum przeniesiono do gmachu szkolnego przy ul. Staszica 8–11, natomiast na jego miejscu przy ówczesnej ul. ks. S. Konarskiego 7 mieściła się Szkoła Wydziałowa Męska. Rozporządzeniem ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dnia 5 lutego 1923 roku Miejskie Żeńskie Katolickie Gimnazjum Humanistyczne w Bydgoszczy otrzymało pełne prawa gimnazjum państwowego⁵⁹. Obecnie w budynku przy ul. ks. S. Konarskiego 2 znajduje się Państwowy Zespół Szkół Plastycznych im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy.

⁵⁸ APB, AmB, sygn. 1437, k. 161–162; *Sprawozdanie z działalności Zarządu miasta Bydgoszczy za lata 1920–26*, s. 31–32; „Dziennik Bydgoski”, 1920, nr 48 z 29 lutego; *Historja rozwoju Żeńskiego Katolickiego Gimnazjum Humanistycznego Miasta Bydgoszczy. 1920–1930*, Bydgoszcz 1930, s. 3–5; B. Janiszewska-Mincer, *VI Liceum Ogólnokształcące*, „Kalendarz Bydgoski”, 1984, s. 39–40.

⁵⁹ *Historja rozwoju Żeńskiego Katolickiego Gimnazjum Humanistycznego Miasta Bydgoszczy*, s. 6–11; J. Wojciak, *Oświata, nauka, kultura*, s. 653–654, 678, 680.

W gmachu szkolnym przy ul. Staszica 8/11 w latach 1921–1939 mieściło się utworzone 2 marca 1920 roku i uruchomione z liczbą 190 uczennic Polskie Liceum, przemianowane w 1924 roku na Żeńskie Katolickie Gimnazjum Humanistyczne w Bydgoszczy⁶⁰, którego organizatorką i dyrektorką w całym okresie dwudziestolecia międzywojennego była zasłużona dla miejscowej oświaty Wanda Rolbieska⁶¹. Obecnie w budynku przy ul. Staszica 4 mieści się VI Liceum Ogólnokształcące im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich.

W kwestii szkolnictwa elementarnego: na początku roku szkolnego 1919/1920 do szkół ludowych w Bydgoszczy uczęszczało łącznie 5426 osób (2623 uczniów, 2803 uczennice; wśród nich było 2958 wyznania katolickiego, 2423 wyznania ewangelickiego, 29 dysydentów i 16 wyznania mojżeszowego)⁶². Po powrocie Bydgoszczy do Macierzy szkoły powszechne podzielono na szkoły wyznaniowe. Szkołami dla uczniów polsko-katolickich były: szkoła Karola (*Karlschule*), Hipla (*Hippelschule*) i Nowodworska, dla uczniów niemiecko-katolickich była *Bahnhofschule*, a dla uczniów niemiecko-ewangelickich dawne: *Kaiserschule*, *Johannisschule* oraz stara szkoła Nowodworska⁶³. 3 lutego 1920 roku rozpoczęła się nauka w szkołach polskich⁶⁴. W wyniku wyjazdów Niemców zmniejszała się liczba niemieckich uczniów i nauczycieli w szkołach powszechnych, w związku z czym szkoły te były zamykane. Następował proces przejmowania przez polską administrację budynków szkolnych i urządzania w nich polskich szkół podstawowych. Komisarzem specjalnym do spraw przekazania placówek szkolnych w mieście był inspektor Władysław Klóskowski⁶⁵. 1 kwietnia 1920 roku w granice Bydgoszczy zostało włączonych 18 gmin podmiejskich, w tym Skrzetusko⁶⁶. Po przyłączeniu do miasta

⁶⁰ B. Janiszewska-Mincer, *VI Liceum Ogólnokształcące*, s. 39–42.

⁶¹ J. Kutta, *Rolbieska Wanda Jadwiga*, w: BSB, t. 1, s. 92–93.

⁶² APB, AmB, sygn. 1437, k. 142.

⁶³ APB, AmB, sygn. 1288, Verhandlungen mit den Polen wegen Verteilung der Schüler 1919–1920, k. 72–73; sygn. 1437, k. 142v; *Sprawozdanie z działalności Zarządu miasta Bydgoszczy za lata 1920–26*, s. 30–31; „Dziennik Bydgoski”, 1920, nr 25 z 1 lutego; zob. też: S. Turowski, J. Zawadzki, *Organizacja niemieckiego szkolnictwa powszechnego w Bydgoszczy w II Rzeczypospolitej*, „Kronika Bydgoska”, T. XI: 1991, s. 85–109.

⁶⁴ „Dziennik Bydgoski”, 1920, nr 26 z 4 lutego.

⁶⁵ APB, AmB, sygn. 1307, Politische Schulangelegenheiten 1919–1920; A. Perlińska, *Z dziejów Szkoły Powszechnej w Bydgoszczy przy ul. Dworcowej 82 (1830–1939)*, s. 14.

⁶⁶ APB, AmB, sygn. 412, Eingemeindung der Vororte von Bydgoszcz 1918–1920; *Rozporządzenie o rozszerzeniu granic miasta Bydgoszczy*, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej”, Warszawa – Poznań, nr 8 z 25 lutego 1920, s. 161–162.

przedmieść liczba szkół powszechnych powiększyła się z 13 do 36. 5 września 1920 roku w Bydgoszczy działało 36 szkół powszechnych (17 polskich, 19 niemieckich) oraz cztery szkoły wydziałowe (dwie polskie, dwie niemieckie)⁶⁷. Stopniowo postępowała dalsza organizacja oraz rozbudowa polskiego systemu szkolnictwa powszechnego i średniego⁶⁸.

Summary

Organization of Polish Education in Bydgoszcz after 1918

The subject of the article concerns the processes of organizing Polish education in Bydgoszcz at the end of the Prussian rule in the city. The initiatives of the emerging Polish educational institutions and national activists aimed at taking over education from the Prussian administration were shown. Individual schools were presented, with particular emphasis on secondary schools, which were incorporated into the Polish educational system after Bydgoszcz returned to Poland in January 1920.

Słowa kluczowe: szkolnictwo, szkolnictwo średnie, zabór pruski, polonizacja szkolnictwa, Bydgoszcz

Keywords: education, secondary education, Prussian partition, polonization of education, Bydgoszcz

⁶⁷ *Sprawozdanie z działalności Zarządu miasta Bydgoszczy za lata 1920–26*, s. 30.

⁶⁸ M. Pawlak, *Etapy rozwoju oświaty powszechnej w Bydgoszczy w latach 1920–1995*, w: *Bydgoska oświata 1920–1995*, s. 38–43; G. Węgierska, *Budowa szkół podstawowych w Bydgoszczy w latach 1920–1991*, w: *Bydgoska oświata 1920–1995*, s. 108–129; J. Wojciak, *Główne problemy polskiego szkolnictwa podstawowego w Bydgoszczy w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, w: *Bydgoska oświata 1920–1995*, s. 32–37; idem, *Oświata, nauka, kultura*, s. 659–672; M. Żmudzka, *Przedszkola i szkoły powszechne (elementarne) w międzywojennej Bydgoszczy*, w: *Szkice z dziejów bydgoskiej oświaty i wychowania w niepodległej II RP*, red. W. Jastrzębski, F. Sikora, P. Ziółkowski, Bydgoszcz 2018, s. 29–48.